

HÓVÁRI JÁNOS

Gondolatok az első világháború tanulságairól

avagy miben áll Hemingway igazsága, s miként válik a „rosseb baka” Héraklészé?

Amikor négy évvel ezelőtt a Magyar Naplónak, a végzetes szarajevói pisztolylövés kapcsán, papírra vettem gondolataimat az első világháborúról, valójában az egykori kisgyermek beavatási történetét vallottam be, ahogyan az 1960-as évek elején nagyapám és egykori 44-es somogy-tolnai „rosseb baka” (no meg néhány egykori székesfehérvári huszár) katonatársai jelképesen besoroztak maguk közé. Akképpen, hogy megnyitották szívüket felém: hagyták, hogy kihallgassam történeteiket és vitáikat a nagy háborúról, s valamennyire megismerhessem a múltból velük hordozott fájdalmaikat és elkomorulásait. S eközben belém nevelték azt, hogy magyarnak és férfinak lenni nem „egy részről így, más részről úgy” dolog, hanem egyértelmű: átörökített becsület, megkérdőjelezhetetlen és felvállalható örökség. Nem döngették a mellüket; mindez magától értetődő volt nekik abban az egyszerű somogyi világban. Nagyapámnak és barátainak a szava attól is hiteles volt számomra – már amennyire ezt én abban az időben fel tudtam fogni –, mert fegyverrel a kezükben harcoltak hazánkért, frontokat megjárt veteránok voltak. Ők igazán tudták, hogy a háború szörnyű dolog, ennek ellenére természetes volt nekik, hogy abban részt vettek: az életükért, illetve életben maradásukért, bajtársaikért és hazájukért öltek. Ezt, ha kellett, szuronyrohammal is tették, s nem csupán Mannlicher-puskákkal vagy más lőfegyverrel. Nem hagyták el magukat sohasem. Nyilvánosan különösen nem. Amikor én borért küldött kiskatonájuk voltam, nem érdekelte őket az, hogy a kádári rendszer – az 1960-as években vagyunk – mit gondolt az ő érzelmeikről és magyarságtudatukról: a diófa alatt, a borospincében és a méhesben fölé helyezték magukat mindannak, ami körülöttük zajlott. A magyar történelem valós és igaz folyamatai részesének tartották

A Tokaji Íróklubban, *Az első világháború a magyar irodalomban és művészetekben* címmel megrendezett tanácskozáson, 2018. augusztus 17-én elhangzott előadás írott változata.

magukat, s ezt a szellemiséget szinte ösztönösen igyekeztek továbbadni gyermekeiknek és unokáinak. Engem is megtaláltak – vagy én találtam meg őket –, s rajtam kívül még sokakat a Kárpát-medencében, az egykori közös hazánkban.

*

A történelem Thomas Mann-i mély kútjában való alámerüléseim és a világban való vándorlásaim után tulajdonképpen azt kell mondanom, nem volt ebben semmi különleges. Ősidők óta ezt tették a közösségek a világ bármelyik részén. Nagyapám és a rizlingjét iszogató katonatársai a mából nézve egyszerre voltak az öldöklésből megmenekült trójaiak, egymást segítő milétoszi hopliták, a százéves háború angol vagy francia, paraszti gyökerű íjászai, a XVI–XVII. századi magyar végek katonái, Napóleon besorozott gyalogosai és tüzérei, 1848–49 honvédjei, de a második világháborúnak is amolyan „előkatonái”. Világtörténelmi elődeikhez hasonlóan sohasem jutott eszükbe, hogy megtagadják a múltjukat, vagy azt gondolják, hogy nem cselekedtek helyesen. Vitték tovább a rájuk hagyományozott és az általuk megtapasztalt emlékezés fonálát. Ezt, akik túl vagyunk már a hatvanon, sokan megtapasztaltuk. Valamiképpen össze is köt bennünket, amolyan „elvesző, elveszendő és elveszejtendő nemzedékként”, akik meg és túléltek az „átkost”, de emlékeztük még azon túlra is nyúlik, s akik szeretnék továbbadni megélt történelmüket az őket követő nemzedékeknek, de a „szép új világban” már nehezen értik őket. Hol emlékműveknek látszanak, hol valamilyen régi morál megszállottjainak, akik inkább tartoznak a XX. század világába, mint a felgyorsult és új társadalmakat építő mostani évszázadhoz. Nemzedékünk nagyon jól tudja, hogy a mában kell élni – Carpe Diem! –, de fáj nekünk az egyetemes és a nemzeti értékvesztés. Így azzal is tisztában vagyunk, hogy a XX. század nyitánya, az első világháború magyar és egyetemes emléke, s a hiteles szereplőkkel – az egykori frontkatonákkal – való találkozásaink tanulságai nem maradhatnak csak a mi féltve őrzött titkaink, miként sokáig azok voltak, hanem az egész nemzetre tartoznak: annak gondolkodására, felelősség- és önazonosságtudatára, valamint érzés- és tartásvilágára. Le kell jegyezni őket, mint egykor Homérosz trójai történeteit, s örökölni hagyni a világnak.

Ha hajdanán ez úgy sikerült, hogy máig is hat, miért ne sikerülne most is. Különösen fontos ez napjainkban, amikor nem csupán egy önmagából kifor-



Pásztor János: I. világháborús emlékmű (Székesfehérvár, 1929)

dított nemzet tudatvilága helyreállításának jött el az ideje, vagy annak huszonnegyedik órája, hanem a világban is paradigmaváltás zajlik. Az értékekről, az érdekekről, a hatalomról, a múlttól és a modernitásról való gondolkozást – és az ebből eredő cselekvést – új stratégiák írják körbe. Hogy ennek kimenetele jobbá teszi-e a világot vagy sem, aligha tudjuk: a rombolás és építkezés eredménye mindig utólag látszik meg. De hozzá kell szólnunk mindezekhez, s nemcsak azért, hogy felmutassuk: továbbra is vannak emlékező magyarok, hanem azért is, hogy a külső omladékok és az új fényes tornyok ne hogy tehetlenné tegyenek bennünket. Így nekünk is takarítanunk és építkeznünk kell egyszerre.

A világban egyébként megítélésem szerint valami olyasmi zajlik, mint amit James Aldridge (1918–2015), a jeles ausztrál–angol író, a *Még egy utolsó pillantás* című, 1977-ben megjelent regényében megírt a két íróóriás Ernest Hemingway (1899–1961) és Francis Scott Key Fitzgerald (1896–1940) (vagy az akkori úgynevezett „elveszett nemzedék”) – a háború utáni, 1920-as évekbeli – valós és „irodalmilag” megragadott vitájáról, útkereséseiről és örülségbe fajúló öröklődéseiről. Nem volt egyszerű és ellentmondásmentes, amikor az akkori „szép új világnak” meg kellett (volna) emésztenie az első világháborút

s mindazt, ami annak árnyékában és következményeként történt: alapjaiban úgy formálódott át a XIX. század XX. századdá, hogy azt a legtöbben csak utólag vették észre. Ebben a gondolkodásban Hemingway-nek nem volt „egy részről így, és más részről úgy” véleménye. Neki a tett és az erő volt a minden. Fitzgerald úgy tekintett író társára – Aldridge felfogásában –, mint saját (vele született) erőszakosságának, amelyet vadászként és háborús katonaként is megélt, az áldozatára. A regény azon fejezetében, amely a fougères-i erdőben zajlik, Fitzgerald (Scotty) azért kezd el Hemingway lába elé vagy mögé – óvatos és jó célzásokkal – lövéseket leadni, hogy megismertesse vele a kiszemelt áldozat félelmét. Később a következőképpen fogalmaz: „Hemingway meghalt Caporettonál. Mostanra már semmi sem maradt belőle.” Hemingway szerint viszont – Aldridge felfogásában – Fitzgerald az intellektuális tesztesztelés megbénított figurája, aki képtelen megérteni, hogy a háború vagy a vadászat (no és persze a határozott fellépés) miként teszi a férfit még férfiasabbá. Jól tudta, hogy a háború borzalmas, de a túlélőt többé teszi, mint aki előtte volt. Aldridge könyve ezen túl arról is szól, hogy van-e bátorságunk önmagunkat felvállalni, s meg tudjuk-e védeni magunkat attól, hogy mások legyünk a világ szemében, mint akik

valójában vagyunk. Ő a második világháború alatt a Közel-Keleten többé-kevésbé azt élte át, amit Hemingway az első világháború idején. Kereste annak okait is, hogy a háborút ő mennyiben látta másként, mint a *Búcsú a fegyverektől* szerzője. Miért van az, hogy ingadozik Scotty és Ernest világfelfogása között, s próbál ebből valami egységet összerakni, s rá kell jönnie, hogy nem lehet. Vannak olyan helyzetek, amikor az utak kettéválnak.

Vajon ez zajlik most is a XXI. század elején a globális paradigmaváltás korában? Kimondjuk-e, ki merjük-e mondani azt, ami fáj, vagy aminek nagyon örülünk, és sutba vágjuk a *comme il faut*-t? (Ebben a képzőművészet sokkal előrébb áll, mint az irodalom. A filmművészet pedig – néhány jeles alkotást leszámítva – a kereskedelmi tömegkultúra iparszerű kiszolgálója lett.) A nagy kérdés: lehetünk-e olyan őszinték, mint a vadon bennszülött indiánjai, az európai nagy térségek egykori parasztjai vagy a gyermek- és a felnőtt kor között vergődő szókimondó tinédzserek? Van-e értelme a XXI. században nem ilyennek lenni? Fel kell-e vállalnunk a konfliktusokat vagy nem; s azok fenntartásával kell-e élnünk? Akhilleusz nélkül nincs hős Hektór, tehetjük hozzá a ránk hagyományozott, klasszikus egyetemes, elgondolkoztató igazságot.

*

Nagyapám katonatársai Hemingway-nek mindenben igazat adtak volna. Egyrészt azért, mert benne éltek a természetben: disznót öltek, vadakat hajtottak. S a bikaviadalokon is *aficionado*-k lettek volna. Másrészt többnyire erős akarátú, sőt, többnyire zsarnokoskodó pater familias-ok voltak. Harmadrészt pedig Hemingway-hez hasonlóan kiszolgált frontkatonák. Tudták, hogy a harcban keménynek, sőt néha kegyetlennek, s persze eszesnek kell lenni. Hemingway-nek az volt a kérdése, hogy mit lehet ezzel békeidőben kezdeni (erről legmeghatóbb vallomása az 1950-ben megjelent *A folyón át a fák közé* című kötete), avagy a háborút lehet-e puska nélkül is vívni; míg végül 1961-ben (nem tudjuk igazán, miért) saját fegyverét fordította maga ellen. S ezzel egy reggelen a belül megélt, önmarcangoló életének hirtelen véget vetett. Az én korpádi hőseimnek egyszerűbb, de keményebb volt a kérdés, hogyan lehet mindezt alávetésben, a Kádár-rendszer által megalázottan megélni: eljátszani a praktikus együttműködőt – azaz kerülni a lehetséges konfliktusokat –, s megőrizni önmaguk és környezetük előtt a tartást, sőt még vala-

miképpen a virtust is. Hogyan lehet az életet egy olyan képletes hadifogolytáborban leélni, ahol nincsenek (vagy nem látszanak) a fegyveres örök, s egy majdnem orwelli gondolkodás-átalakító gépezet folyamatosan és kitartóan rombolja önazonosság-tudatukat, tartásukat és személyiségüket. Emlékszem egymást figyelő szemekre, meddig tartanak még össze, fürkészték egymásban is, ki törik meg, vagy válik árulóvá. De ők többnyire, éppúgy, mint Hemingway, állták a sarat: tanúja voltam a földjeik és lovaik elvétele idején a megtörésüket célzó számos embertelenségnek. Nem roppantak meg, inkább behaltak. Csakhogy erejük – tartásuk, eszes vagy ösztönös kiállásuk – továbbadását a való életben a kádárizmus már képes volt megtörni, s ezzel a magyar vidéket kifordítani önmagából.

Mi, akik tanúként itt vagyunk, mint jogos vagy jogtalan túlélők, tulajdonképpen szökevények vagyunk ebből a világból, olyanok, akik sajátos vivariumokban túlélték ezt a korszakot, s velük született képességeinknek és megszerzett tudásunknak köszönhetően fel tudjuk fogni, és el tudjuk mondani, mi is történt. Szerencsénkre bele tudtunk kapaszkodni egy olyan Németh László-i, Illyés Gyula-i, Nagy László-i, Csoóri Sándor-i, Oláh János-i, Nagy Gáspár-i és sokak által vitt gondolkodási és irodalmi hagyományba, s rajtuk keresztül Balassi Bálint, Zrínyi Miklós, Kazinczy Ferenc, Kölcsey Ferenc és más nagyok eszmevilágába, amely a múlt bővizű forrásából egyre dagadóbb folyóvá vált, s az 1980-as évek végén áttörte a diktatúra recsegő-ropogó gátjait. De az új szelek időjárásainak vízceppjei nem voltak elegendők ahhoz, hogy amolyan új húsvéti szenteltvízként a megtörténtet semmissé tegyék, a torz építményeket lerombolják, és a magyar lelkeket visszavezessék arra az útra, ahonnan az 1940-es években külső erők – belső segítséggel – letérítették. A mi folyóáradatunkban, magyarságunkat illetően, soha nem volt „egy részről így, más részről úgy”. De sohasem gondoltuk azt, hogy ezzel nekünk teátrálisan a mellünket kellene döngetnünk, mert ahogyan a nemzettel azonosultunk, az nekünk magától értetődő volt. Más út nem is volt!

*

De térjünk vissza az első világháborúhoz! Joggal vethetik szememre olvasóim, hogy a Nagy Háborút miért nézem csupán népi szemszögből, hiszen az a nemzet egészének – grófoknak, nagypolgároknak, mesterembereknek, szatócsoknak, tanítóknak, gaz-

dag és földnélküli parasztnak, kolompároknek és pakulároknak egyaránt – a küzdelme volt, amelyben nem számított az anyanyelv, de a vallás sem, sőt még az sem, hogy ki férfi, ki nő, ki öreg, ki fiatal. Természetes, hogy ebbe bele lehetett fáradni, fásulni is, de úgy gondolom, hogy az utókor ezt később sokkal jobban felnagyította, mint valójában történt. Érdekében is állt – pontosan egyes politikai és ideológiai köröknek –, mert a nemzet közös élményét s az abból eredő erőt így lehetett leginkább megtörni, és a hősiességet relatívvá tenni, sőt, értelmét is megkérdőjelezni, a szenvedést és a belefásult állapot jeleit pedig felnagyítani.

Igyekeztem gondolataimat úgy összeszerkeszteni, hogy az vallomás legyen személyes tapasztalásaimról, de történelmi és irodalmi élményeimről is. Elszakadva a népiségtől s a somogyi falvak üzeneteitől, hadd folytassam mondandómat egy újabb személyes történettel. 2015-ben, amikor a Magyar Alkotóművészeti Közhasznú Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság főigazgatója lettem, az a megtiszteltetés ért, hogy a művészeti alkotóházként működő zsenyei Békássy–Bezerédj kastélyért és annak parkjáért is felelhettem. Akkor még a helyet leginkább annak XVI. századi vonatkozásai miatt ismertem, mivel a törökök elleni védekezés rendszerében a megerősített várkastélynak Kanizsai Orsolya is gyakori lakója volt, és több levelét is innen címezte férjének, Nádasdy Tamásnak. Tudtam természetesen a kastély Sennyey-, Bezerédj- és Békássy-vonatkozásairól. De azt csak akkor tudtam meg, amikor először ott jártam a szapora hóesésben, hogy a park egyik sarkában van a nagyreményű költő és bölcsész, Békássy Ferenc sírja, aki 1915. június 25-én, 22 évesen, a bukovinai fronton esett el a 7. Honvéd Huszárezred hadnagyaként. Szülei a holttestét és lovának tetemét is hazahozatták, s a kastély parkjában, ahol a család több más tagja is nyugodott, temették el. Amikor kitavaszkodott – 2015 elején –, az első dolgom az volt, hogy a gyalázatos állapotban lévő temetőhelyet kitisztítsam, a megrongálódott síremléket rendbe hozassam. Méltóvá téve a hősi halál százéves évfordulójához. Igyekeztem Fábián Lászlónak, Polgár Csabának, Weiner Sennyey Tibornak és az Angliában élő Gömöri Györgynek is segíteni abban, hogy Békássy Ferenc szelleme öröksége méltó helyre kerüljön a nemzeti emlékezetben. (A felsorolt szerzők remek munkáiból ezen írásomhoz számos gondolatot merítettem.)

Békássy Ferencnek nem kellett volna meghalnia a nagy háborúban. Már a gimnáziumot is Angliában végezte, s 1911-től a cambridge-i King's College-ben folytatott tanulmányokat. A háború kitörése Svájcban érte, s amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a brit birodalommal is háborúba keveredünk, a még Angliában tartózkodó kisebb testvéreiért oda utazott. Még a hadüzenet beállta előtt hazahozta két hűgát. Öccse, János, azonban nem így cselekedett, Angliában maradt, s ágyban, párnák közt halt meg 1983-ban. Békássy Ferencnek az angolokkal igazán semmi baja sem volt, hiszen az angol kultúra bűvöletében élt. Mégis hazajött, és bevonult katonának. Nem volt számára kérdés, ha hív a haza, otthon kell lennie. A magyar bakák százezrei úsztak az árral, követték nagyapjuk és apjuk útját, a hagyományok öröjeként, érzelmekkel áthatottan, vagy épp annak hiányában mentek egyik frontról a másikra, de mentek. Velük ellentétben Békássy Ferenc nyilvánvalóan – több tízezer művelt és tanult magyarral együtt – jól tudta, hogy az első világháború miről is szólt. Békássy aligha gondolta azt, hogy az angolok, az oroszok vagy a szerbek ördögök. Jól tudta, hogy a háborúban érdekek és érzelmek (!) ütköznek. De tudta azt is, hogy a felelősséget egy nemzet tagjainak együtt kell viselniük. Nem lehet kibújni alóla még akkor sem, ha az az életükbe kerül.

Tanúja volt 1914 augusztusában a brit felbuzdulásnak is. Megtapasztalhatta, hogy iskolatársai hogyan lettek diákokból pár hét vagy pár hónap alatt katonák, majd hősi halottak (ahogyan azután ő is): a King's College hallgatóinak negyede elesett a háborúban. Nevük ott olvasható a King's College katedrális egyik oldalkápolnájának falán, s velük szemben egyetlen név, aki a másik oldalon harcolt: Ferenc Békássy. Ránk maradt egyik levelében így írt a háborúról: „Örömmel megyek, mert tudom, megéri a kockázatot, és bizonyos vagyok benne, hogy valami jót is ki lehet hozni ebből a háborúból, ha csak nem esek el menet közben. – A »legjobb dolog«, ami történhet velem, most az, hogyha elmegyek: minél gyorsabban feladjuk azon elképzeléseinket, hogy a világot jobbá lehet tenni, mint amilyen – lehet, hogy a háború nem is ér véget, csak ha már mindenki belefáradt. Az emberek gyorsan hozzászoknak a háborúhoz. Mire elindulok, kinyílnak a rózsák, lovam fejét három pirossal díszítem (persze senki sem fogja tudni, miért), mert családunk címerében is a pajzs fölött három szál piros rózsa van” (Balogi Virág fordítása).

Nem tudjuk, hogy a dobronuci ütközetben lovának fejszíjai között ott volt-e a három rózsa. A fronton írt verse pedig így szól: „Elmegyek, talán / Vissza sem térek, / Hamarosan elmúlik, / Fiatalon elmúlik / Belőlem az élet. / Férfinak hősiség, / Asszonyoknak bánat – / s hogyha eltakar a föld, / Sírhatnak utánad.” Békássy a Nyugat köréhez kötődött, s remek esszét írt angolul a kör szerepéről a magyar irodalom megújításában. Kosztolányi Dezső a halála után a következőt írta róla: „Azokat a nemes, nyugati magyarokat hozza eszembe, akik európai tükörben látták meg saját arcukat, az időt, amelyet szorongva érzünk vissza ma is.”

Békássy Ferenc hősi halála átvezet bennünket az antant oldal – legalábbis annak brit – világába. Sorszerű az, hogy az első világháború egyik legmeghatározóbb angol versét az a Rupert Chawner Brooke (1887–1915) írta, aki szerelmi riválisa volt Angliában az orvostanhallgató Noel Olivier (1892–1969) kegyeiért. Brooke, aki szintén a King’s College diákja volt, s már fiatalon tehetséges költőnek tartották, egyébként szellemi vonatkozásokban is kihívója volt a nála fiatalabb Békássy Ferencnek. Ő 1915. április 23-án, két hónappal Békássy eleste előtt halt meg az Égei-tengeri Kykladokon, a gallipoli partraszállás háttérvilágának katonái között. A verse, amelynek címe *A katona*, s amelyet 1915 januárjában vetett papírra, az első világháború egyik máig ható emlékkerse lett az angolszász világban: „Ha meghalnék, ki-ki azt tudja jól, / egy idegen mezőből egy darab / örökre Anglia. S benne a por / a föld zsíros rögénél gazdagabb. / Anglia hívta létre s öntudatra, / virágokért jární ösvényeket, / a levegőjét lélegezni adta, / s hazai vízben-napban fürdetett” (Kiss Zsuzsa fordítása).

Brooke nemzeti elkötelezettsége magáért beszél. A magyar költészet, úgy látom, nem mert sohasem így fogalmazni a határon túl elesett katonáinkról. Más kérdés, hogy Brooke versének alap gondolata Thuküdidésztől származott, aki szerint egy hős halálának a helye hősi földnek tekinthető: „Jeles férfiaknak, minden föld sírhantul szolgál.” A klasszika-filológiában jártas Brooke ezt a gondolatot ültette át a felfokozott hangulatú háborús brit érzésvilágba. Rupert Brooke saját életével tette hitelessé versét, s nem csoda, hogy a győztesek éltek és élnek is ennek mozgósító hatásával.

*

Az antant világában először 1919-ben, az Egyesült Államokban ünnepelték meg a győzelmet, s a Né-

metországgal egy évvel korábban megkötött compiègne-i egyezmény aláírásának időpontja, november 11. ekkor lett a Veteránok napja (Veterans Day, amelynek kezdetben Armistice Day, vagyis a Fegyvernyugvás napja volt a hivatalos elnevezése). Ennek lényegét Thomas Woodrow Wilson elnök 1919. november 11-én a következőképpen foglalta össze: „Minket Amerikában a fegyverszüneti nap megemlékezései ünnepélyes büszkeséggel töltenek el, amikor a hazájuk szolgálatában elesettek hősiességére emlékezünk, és hálával az általuk kivívott győzelemért, hálával azért, amitől ez megmentett minket, és hálával azért a lehetőségért, hogy Amerika megmutathatta a nemzetek közösségének, hogy a béke és az igazságosság pártján áll.” Érthető főhajtás ez az elesett amerikaiak előtt, érthető büszkeség a győzelem miatt. Arra azonban 1920-ra Wilson elnök is rájött: lehet, hogy az Egyesült Államok a béke és az igazságosság mellé akart állni Európában, de arról Párizsban, Londonban és Rómában másként gondolkodtak, mint a Fehér Ház akkori ura. S ő maga, majd képviselői is, elhagyták a Párizs környéki béketárgyalásokat. Csalódottan kellett tudomásul vennie, hogy egyes hatalmi érdekek milyen durva módon teszik félre az igazságot és a méltányosságot. Lassan száz éve lesz, hogy a brit intézmények és külföldön a nagykövetségek a Brit Nemzetközösség tagjainak bevonásával, valamint a francia és az amerikai diplomáciával együttműködésben, Veterans Day/Veteránok napja elnevezéssel minden év november 11-én első világháborús megemlékezéseket tartanak. Amikor nagykövetként Izraelben szolgáltam, ezeken többször részt vettem, az emlékezésre mindig valamelyik ottani brit katonai temetőben került sor. Erre minden esetben meghívták az ottani összes nagykövetet. De az ünnepségen külön ültek a győztesek és a vesztesek. A brit nagykövet többször engem kért meg, hogy osztályozzam a diplomatákat, kinek hol a helye. Számos ország képviselője akárhová is ülhetett volna. A lengyelek esetében fel sem merült, hogy az antanthoz üljenek, de a horvátok, a szlovénok, a bosnyákok és a szlovákok is mindig a Központi Hatalmak táborában foglaltak helyet. A csehek az antanttal voltak, és „svejkiesen” kuncogtak a helyzeten. Izraelben jó barátom volt a magyar nagyanyja révén magyarul anyanyelvi szinten beszélő Mariana Stoica, egykori romániai parlamenti képviselő, aki politikusból lett hazája nagykövete Izraelben. A brit nagykövetet segítve kérdeztem tőle: „Mariana, Te hová

ülsz?” Válasza egyértelmű volt: „Hozzátok. Nekem minden *ösem* *ezek* ellen harcolt, csak nem gondolod, hogy ezt én nem tudom.” Ezeken az ünnepségeken mi, vesztesek, sohasem kaptunk szót, így a német és az osztrák nagykövettel mi is szerveztünk megemlékezést valamelyik temetőnkben, egy héttel a Veteránok napját követően. Rendre hívtuk a brit, a francia és az olasz nagyköveteket, hol Jeruzsálembe, hol Názáretbe, ahol a Központi Hatalmak katonái nyugodtak. Az Excellenciás urak sohasem jöttek, de a katonai attaséikat elküldték, akik mindig szép koszorúkkal tisztelegtek halott katonáink emléke előtt.

*

Nagyapámtól és katonatársaitól a korpádi gesztenyefa alatt, amikor a rizlingtől a szigorú tekintetű komák és a távoli rokonok nyelve megeredt, mindig azt halottam: a háborút nem mi, katonák, hanem a politika vesztette el. A „rosseb bakáknak” nem volt vereségtudatuk: büszkék voltak több éves helytállásukra, nem hánytorgatták fel, hányan haltak meg közülük. Ők az egyes frontokon a magyar hazáért harcoltak becsülettel és bátorsággal. Tavaly bejártam az olasz frontot, magam is láthattam, milyen lehetetlen helyeken állították meg az olasz támadásokat, és csaptak onnan vissza. Szomorú voltam, amikor 2017. október végén a magyar emlékezetpolitika megfelleledkezett a caporettói áttörésnek a centenáriumáról, az Osztrák–Magyar Monarchia német segítséggel kivívott utolsó nagy katonai győzelméről. Fájó szívvel lapozgattam Ernest Hemingway *Búcsú a fegyverektől* című regényét, keserűen állapítva meg, hogy az ellenünk harcoló író milyen szakszerűen írta le azt az erőt, amely akkor szétverte az olasz hadsereget.

Azért is jó lett volna felidézni az egykori győzelmet, hogy beszéljünk arról: az első világháború a Monarchia minden népének összefogásáról szólt. A doberdói fennsíkon vagy a galíciai golyózáporban nem számított, hogy ki nagyváradi magyar honvéd, karánsebesi román baka, újvidéki szerb tüzér vagy trencsényi szlovák utász. Az ellenség golyójának nem számított, kinek mi volt az anyanyelve, mit gondolt a budapesti politikáról vagy magáról a háborúról. Túlélés volt vagy halál. Nem számított a nyelv, a vallás, a társadalmi háttér, mert mindezt felülírta a háború logikája. Mi maradt ebből: fejfák az olasz front temetőiben, s rajtuk a legkülönfélébb ortográfiával a régi Magyarország összes nemzetiségének nevei. Amikor régi Eötvös-kollégista társaimmal arra jár-

tunk, számos sírra nemzeti színű szalagot tettünk; nem számított, milyen név volt a szerény kőkeresztben.

Ezeket a temetőket nem lehet felosztani az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamai között. Pedig lenne rá igény. 2008-ban diplomataként, hogy a szlovén EU-elnökséget segítsem, Ljubljanában szolgáltam. A Caporettói–Kobaridi Emlékmúzeumból jelezték barátaink, hogy az egyik közeli temetőben a ljubljainai román nagykövet kisebb ünnepséget szervezett, amelyen büszkén szólt arról, hogy az első világháború idején román katonák védték a szlovénokat az olaszoktól. A derék nagykövet rátalált az egyik kolozsvári ezred sírjaira, s hogy történelmi alapot teremtsen a XXI. századi román–szlovén kapcsolatokhoz, ügyesen nyúlt a múlt e szögletéhez. Pár hét múlva a mi nagykövetségünk is elment ebbe a temetőbe, s a sírokon ott lobogott a magyar trikolor. A halottak többsége egyébként magyar volt, de természetesen voltak közöttük románok is.

*

A magyar társadalom az 1920-as, '30-as években tiszteletre méltóan állította az emlékműveket az első világháborús elesetteknek. Ezek többsége egyszerű emlékoszlop volt, de számos remek emlékmű is készült. Az utóbbiak egyike a „rosseb bakák”, a 44. somogy-tolnai közös gyalogezred emlékműve Kaposváron, a Csiky Gergely Színház és a Vasútállomás közötti téren. Alkotója, Jálics Ernő az ezred egyik hadnagya volt, aki kadarkúti tanítóként lett a bakák tisztje. A háború után Budapestre költözött, és beiratkozott a Képzőművészeti Akadémiára. Évekig Rómában élt, s jónevű szobrász lett. A 44-esek a húszas évek végén kezdték szervezni az emlékműállítását, amelynek felavatására 1932-ben József főherceg, a 44-esek egykori hadosztályparancsnoka és Bauer Gyula, ezredesből tábornokká előléptetett egykori ezredparancsnok jelenlétében került sor.

Ez volt az első komoly szobor, amivel kisgyermekként találkoztam. Nagyapámmal, amikor megérkeztünk Kaposvárra, első utunk ide vezetett. Nagyapám keresztet vetett, aztán elérzékenyült. Én gyerekként értelmezni próbáltam a szobrot: egy oroszlán támad egy izmos fiatalemberre. Nagypapa elmondta, hogy az oroszlán az ellenséges antant, az ifjú pedig 44-es „rosseb baka”. Én nagyon sajnáltam a szegény magyar ifjút, mert úgy gondoltam, semmi esélye sincs az oroszlánal szemben. Sokáig úgy véltem, hogy ez nem más, mint heroikus harcunk művészi ábrázolása az elveszésben, mert azt már nagyon tudtam, hogy



Jálics Ernő–Szivessy Tibor: A 44. gyalogezred emlékműve (Kaposvár, 1932)

Trianonnal nagyon vesztesek (sőt áldozatok) lettünk. Szemüveges felsős gimnazistának kellett lennem ahhoz, hogy rájőjjek, nem érttem meg a szobrot, miként nagyapám sem. Az izmos fiatalember nem egy a somogy-tolnai „rosseb bakák” közül, hanem a görög mitikus hős, Héraklész. A vadállat pedig a megsebesíthetetlen nemeai oroszlán, amelyet a görög hős leütött, majd megfojtott. Azaz a hősnek van esélye az oroszlán ellen is. Akkor jöttem rá, hogy ez a szobor nem a vereségről, nem a heroikus vesztségről szól, hanem arról, hogy a rosseb bakának Héraklészé kell válnia, s le kell győznie a kisanatant bőrbe bújt új nemeai oroszlánt. Hogy az avatáskor, 1932-ben a művészen kívül hányan voltak tisztában ennek az üzenetnek a művészi formába öntésével, nem tudom. De azt azért elmondhatjuk, hogy a Horthy-rendszer nem a trianoni sebeket nyalogatta, hanem visszavágásra készült, s ebben a nemzet mögötte állt. Volt idő, amikor úgy tűnt, sikerülhet. Aztán tudjuk, mi történt.

Jálics Ernő alkotása a magyarság egyik legmegragadóbb első világháborús emlékműve. A magyar

küzdelmet, amelyből a művész maga is igencsak kivette a részét, egyetemes mélységek világába helyezte, s a római művészeti élet szellemiségét Kaposvárra hozta. Van valami közös közte és Ernest Hemingway között, mert 1963-ban ő is önkézeivel vetett véget életének. Mert van, ami sokkal veszélyesebb, mint a golyózápor vagy srapel: önmagunk s a bennünk hordozott, kimondott vagy kimondatlan félelmek és sérülések. Nekik nem adatott meg, hogy természetes halállal haljanak meg, mint Richard Cantwell ezredes, Hemingway főhőse *A folyón át a fák közé* című regényében, aki a második világháború után megy vissza a piavei első világháborús csatahelyeit ismét látni, vadászni, szeretni és meghalni. „Sose hagyd el magad, Jake – ez a siker titka. Az ember ne hagyja el magát soha. Az ember sose hagyja el magát nyilvánosan.” Ezt tanácsolta az ezredes sofőrjének életigazságul, vagy ez Hemingway vallomása volt önmagáról?

Vagy ez volt a frontot megjárt katonák üzenete a Monte Grappa lövészárkaiból?